Донъяла

ИСЛАМ ДИНЕН ҠЫРҠ ЙЫЛ ТИКШЕРГӘНДӘН ҺУҢ... Насрани динендәге япон кешеһе 40 йыл динде өйрәнгәндән һуң, Исламды ҡабул итә. Математика уҡытыусыһы, 60 йәшлек Джон Ками Йама Ислам динен ҡабул иткәндән һуң, хаж ҡыла. Ул ғүмеренең байтаҡ өлөшөн хаҡ динде эҙләүгә арнай, ахыр килеп, мосолмандың Аллаһы Тәғәләгә ғибәҙәт итеүе дөрөҫ, тип таный. Шул арҡала ошоғаса тотҡан насрани диненән баш тарта. Джон Ками үҙен әлегә тиклем йәшәмәгән кеше һымаҡ тоя һәм үҙен бала менән сағыштыра. Исемен Сәлмән әл-Фариси тип алмаштыра. Гәзиткә биргән интервьюһында шулай ти: “Исламға ингәндән һуң, ошо исемде алырға булдым. Сөнки ғүмер юлым бөйөк сәхәбтәрҙең береһе - Сәлмән әл-Фарисиға оҡшаш. Ул да мәжүси була. Ләкин был дингә ныҡлы ышанмағаны өсөн Шамға (Сирия, Фәләстан) юллана. Хаҡ динде эҙләп, торараҡ ул Мәҙинәгә китә, унда ысын ғалимдар менән осраша һәм Исламды ҡабул итә”.

Йама сиркәүҙә ярлыҡау һорап, ғибәҙәт итеүе уға ҡәнәғәтлек килтермәүен әйтә. “Мин йыш ҡына пасторҙар менән бәхәскә инә инем. Унан Исламды өйрәнергә тотондом, шунда ғына ысын имандың нимә икәнен аңланым”.

Артабан Ками мосолмандар менән таныша, улар яңы имандаштарына хаж ғәмәлдәре тураһында һөйләй. Күп тә үтмәй Ками хажға виза алыр өсөн ғариза бирә. Шатлығының сиге булмай, “Ләббәйк” һүҙен ул япон телендә яҙып уҡый. Ками Йама инглиз телен дә, ғәрәп телен дә белмәй. Японияла ул математиканан ғына уҡыта. Был япон кешеһе ата-әсәһенең иманға килмәй үлеп китеүҙәренә генә үкенә. “Минең менән ҡуша улар ҙа Исламды ҡабул иткән булһалар, ниндәй бәхетле булыр инем. Тик атайым 18, ә әсәйем 8 йыл элек вафат булдылар. 50 йыл элек үлеп ҡалған һеңлемдең дә Исламда булмауына көйөнәм”.

ГОНКОНГ МОСОЛМАНДАРЫ. Көнбайыш илдәрендә Исламға булған насар мөнәсәбәтте татыған ҡай берәүҙәр Гонконгта тыныслыҡ табалар һәм унда рәхәтләнеп үҙ диндәрен тоталар.

Гвинея гражданы (көнбайыш Африка) эшҡыуар Али Диалло Великобританияла иҡтисадсылыҡҡа уҡығандан һуң, Гонконгҡа күсеп килә. Ҡатыны, 15 йәшлек ҡыҙы бар. Бында ул “Африка йәмәғәтселеге”н етәкләй. Ойошманың бурысы - урындағы халыҡ һәм африкандарҙың үҙ-ара бәйләнеш урынлаштырыуҙарында ярҙам итеү. “Үҙ динемде тотоу мөмкинлеге булыуы менән сикһеҙ бәхетлемен, - ти Али, - Африканан тыш, Великобританияла сағыштырмаса үҙемде яҡшы тоя инем. Ләкин әлеге мәлдә Гонконгта йәшәүҙе хуп күрәм, ошоғаса берәү ҙә мосолман булғаным өсөн ҡырын ҡарағаны юҡ”.

Гонконгҡа 15 йыл элек килгән Кәшиф Әхтәр ҙә, бер тапҡыр ҙа насар һүҙ ишеткәнем юҡ, ти: “Мосолман булараҡ, бәхетлемен, ҡыҫынҡылыҡ тоймайым”. Ул мәғлүмәти технологиялар буйынса белгес, хәҙер хәләл ресторандарҙа эшләй. Әхтәр, төҫ-баштың һәм кейгән кейемдең айырымлығына иғтибар итһәләр ҙә, икенсе дин кешеһе булыуыма әһәмиәт биргәндәре юҡ, ти.

Бер Ислам агентлығы хәбәр итеүенсә, Гонконгта 200-250 мең самаһы мосолман йәшәй. 100 меңе - Индонезиянан килеүселәр, ҡалғандары - Пакистандан, Бангладештан һәм көнбайыш Африканан.

Иң ҙур ауырлыҡ - мосолман мәктәптәренең һәм мәсеттәрҙең етешмәүе. Бангладештан Исхаҡ Саркер бында 22 йыл йәшәй, ҡатыны, 7 йәшлек ҡыҙы бар. Мосолман мәктәбе тураһында хыялана. Исхаҡ башҡа имандаштары кеүек үк балаһының белем алыуы тураһында ҡайғырта.

Гонконгта барлығы 5 мәсет бар. Әлбиттә, бәләкәйерәк ғибәҙәт бүлмәләре лә табырға була. Саркер, мәҫәлән, шәхси мәсеткә йөрөй. Унда йомаға 300 кеше йыйыла, һыймаһалар, күрше йортҡа сығырға мәжбүрҙәр. Ҡатын-ҡыҙҙар ҙа мәсеткә йөрөй. Күптән түгел Саркер хөкүмәткә ғибәҙәтхана өсөн айырым ҙурыраҡ урын биреүҙәрен һорап мөрәжәғәт яҙған.

ҒАБДУЛЛА ИШАН СӘИДИ

ӘМИР СӘЙҒӘФӘРОВТЫҢ БАШ ҺҮҘЕ

Был шәхес тураһында коммунистик режим осоронда рәсми һөйләү, яҙыуҙар булмаһа ла, уның исеме, рухы халыҡ күңеленән китмәне. Мин үҙем Ғабдулла ишан тураһында үҫмер сағымдан Хәжәр өләсәй (әсәйемдең әсәһе) һәм әсәйемдән ишетеп белә инем. Баҡтиһәң, Ғабдулла Сәйетбатталовтың оло (тәүге) ҡатыны Мәймүнә абыстай (1853 йылғы) минең олатай (әсәйемдең атаһы) Хажғәле Ҡотлозаман улы Байбулатовтың бер туған апаһы булған икән. Ошоларҙы ишеткәс, Ғабдулла ишан шәхесе менән ҡыҙыҡһыныу барлыҡҡа килде һәм мәғлүмәт алыу маҡсатында Муллаҡай, Иҫәнбәт ауылдарының ревизия материалдарын өйрәнергә керештем.

ҒАБДУЛЛАНЫҢ АТА-ӘСӘҺЕ

Ул материалдар түбәндәгеләрҙән ғибәрәт: Муллаҡай ауылының 1816 йылғы ревизия документтарында теркәлеүенсә, 49 йәшлек Нурмөхәмәт Бикмөхәмәтов һәм 36 йәшлек ҡатыны Фатиманың Сәйетбаттал, Ҡайҙар, Ҡаһарман, Мөстәким һәм Мөхәммәт исемле уландары булған. 1834 йылғы ревизия документтарында иһә Сәйетбаттал 30 йәштә, уның ҡатыны Шәмсийыһан 22 йәштә, улдары Хафиз 4 йәштә, ҡыҙҙары Кәримә 1 йәшлек, ә Ғабдулла донъяға килмәгән әле, ул 1836 йылда тыуасаҡ. 1859 йылғы ревизия ҡағыҙында Ғабдулла Сәйетбатталов 23 йәштә тип теркәлгән. Бүтән ғаилә ағзалары күрһәтелмәгән. Быны сәбәбе шунда: Муллаҡай ауылының имамы Сәйетбаттал Нурмөхәмәт улы 48 йәшендә 1848 йылда донъя ҡуя, был ваҡытта улы Ғабдулла ун икенсе йәше менән киткән була. Сәйетбаттал Нурмөхәмәт улы Стәрлетамаҡ өйәҙе Стәрлебаш мәҙрәсәһендә киң билдәле мөҙәрис Ниғмәтулла хәҙрәт мәҙрәсәһендә уҡып белем ала. Бында уның зирәк аҡылы, ғилем эстәүҙәге һәләтлеге асыҡ билдәләнә. Сәйетбатталдың Ниғмәтулла хәҙрәткә ҡульяҙмаларын тейешле кимәлгә еткереп эшкәртеүҙә ярҙамлашыуы ла билдәле. Уҡыуҙы тамамлағас, Сәйетбаттал хәлфә өйләнә һәм тыуған яғына Муллаҡайға ҡайтып мөғәллимлек итә. Ҡатыны Стәрлебаштан Шәмсийыһан исемле башҡорт ҡыҙы була. Уның атаһы Тойған уҙаман Мифтахетдин Аҡмулланың яҡын туғаны булған. Был турала күренекле ғалим Рәшит Закир улы Шәкүров үҙенең “Звезда поэзии - Башкирский поэт-просветитель М.Акмулла” исемле китабында “Муллакаевские родственники Акмуллы” тигән баш аҫтында биргән. (Уфа, “Китап”, 2006 г. стр. 172).

СТӘРЛЕБАШТА УҠЫҒАН ЙЫЛДАРЫ

Атаһы үлгән осорҙа үҫмер Ғабдулла Сәйетбатталов Муллаҡай мәҙрә-сәһендә уҡып йөрөгән була. Атаһының вафатынан һуң әсәһе Шәмсийыһан балалары менән Стәрлебашҡа күсеп ҡайта һәм унда Ғабдулланы мәҙрәсәгә уҡырға бирә. Стәрлебаш мәҙрәсәһе электән төрки халыҡтары араһында дан тотҡан уҡыу йорто була. Ғабдулла һабаҡты оло дәрәжәле мөғәллим һәм мөҙәристәрҙән ала. Улар араһында йәш, талантлы һәм күңелсәк Ғабдуллаға иң ныҡ тәьҫир иткән һәм уның шәхес булып формалашыуына булышлыҡ иткән мөғәллим, Көнсығыш әҙәбиәте белгесе, шағир һәм фәйләсүф Зәки Шәмсетдин була. Уның әҫәрҙәре матди барлыҡҡа, данға ынтылыусыларҙы тәнҡитләү менән бер рәттән, Аллаһы Тәғәләгә һөйөү, кешелектең аҡыл ҡеүәһенә, аңлы һәм тырыш ғәмәленә ышаныс менән һуғарылған. Был ғалим һәм мөғәллимдең һабаҡтары Ғабдулла күңелендә ижад ҡомары бөрөләндерә, ул да шиғриәт менән мауыға башлай. Стәрлебаш мәҙрәсәһендә Ғабдулла Сәйетбаттал 12 йыл уҡый. Һәләтле шәкертте артабан үҫтереү уйы менән уҡыу йорто етәкселеге 1859 йылда Бохара мәҙрәсәһенә уҡырға ебәрә. Был мәҙрәсәне уңышлы тамамлағас, шунда уҡ үҙенең мәсетен һәм мәҙрәсәһен асып, имам, мөҙәрис вазифаһында хеҙмәт итә. Был турала яҙма документтар юҡ. Шулай ҙа үткән быуаттың 90-сы йылдарының икенсе яртыһынан бер үзбәк кешеһе Муллаҡайҙа йәшәп ятҡан Ғабдулла Сәйетбатталдың ейәнсәре (Мөхәмәтәнүәрҙең ҡыҙы) Зәйтүнә апайға килеп, Бохара ҡалаһында Сәиди мәсетенең әле лә һаҡланыуы, үзбәктәрҙең был исемде бик ҙурлап хәтерендә һаҡлауы тураһында бәйән итә, үҙе менән бергә ул яҡтарҙы барып күрергә саҡыра. Ләкин Зәйтүнә апай бара алмай, ҡаты сирҙән аяҡтан яҙа.

ҒАБДУЛЛАНЫҢ МУЛЛАҠАЙҒА ҠАЙТҠАНЫ

Көньяҡ-көнсығыш Башҡортостанда йәшәгән Бөрйән, Тамъян, Түңгәүер ырыуы башҡорттарының да дини һәм донъяуи мәғарифҡа ынтылышы көсәйеп, ғилемгә ихтыяжы үҫә бара. Бөрйән ырыуы зыялылары был турала бер нисә тапҡыр осрашып кәңәш ҡорғандан һуң, милләтебеҙҙең йәш быуынын заман талабы кимәлендә тәрбиәләү зарурлығын күҙ уңында тотоп, Ғабдулла Сәйетбатталовты ҡайтарып алыу һәм уның белемен, ойоштороу һәләтен урындағы үҫмерҙәрҙе тәрбиәләүгә, уҡытыуға йүнәлтеү тураһында һүҙ беркетә. Кемдәр һуң улар, Бөрйән-Таналыҡ улысы начальнигы Хәбибулла Баймырҙа улы Ҡансурин, 2-се Бөрйән улысы Иҙрис ауылынан ахун Мәхмүт Дәүләткирәев, Назар (Атанғол) ауылы улысы старшинаһы, сотник Миҙәтғәле Мәтиновтар инициаторҙар яңы мәҙрәсә төҙөү эшенә керешә. Матди сығымдарҙың ҙур өлөшөн үҙ өҫтәренә алалар, етмәгәнен яҡын-тирә башҡорт ауылдарының хәлле заттарынан иғәнә итеп йыялар. 1870 йылда 34 йәшлек Ғабдулла хәҙрәт ырыуҙаштары, урындағы хакимиәт һәм дини йәмғиәттең саҡырыуын ҡабул итеп, Муллаҡайға ҡайта. Исам-хатиб үҙ мөдәрислек дәрәжәһенә имтихан тотҡандан һуң 1872 йылда тәстиҡ ителә. Был турала РБ Дәүләт архивында (Ф.И.295, оп. 10, д. 123, стр. 109) “Ведомость описи мечетей состоящих при них духовных лиц и прихожан обоего пола Орского уезда Оренбургской губернии за 1870 год” тигән документта “В деревне Муллакаевой 1 мечеть, прихожане 204 мужского, 202 женского пола. Мечеть соборная. При Мечети определен муллой башкир Саитбатталов. Указ Губернского правления от 5 августа 1872 года 2494” тип яҙылған.

ҒАИЛӘ ХӘЛЕ

Ғабдулла Сәйетбаттал 1871 йылда мәҙкүр улыстың Иҫәнбәт ауылы имамы Ҡотлозаман Байбуловтың Мәймүнә исемле ҡыҙына никахлана. Унан ике улы һәм өс ҡыҙ донъяға килә. Оло улы Мирзаһит, икенсеһе Мөхәмәтәнүәр, ә ҡыҙҙары - олоһо Фатима Верхнеурал өйәҙенең Тамъян-Түңгәүер улысы Ҡырҙас ауылы имамы Сәлимйән Бикйән улы никахында, икенсе ҡыҙҙары Файза шул уҡ улыстың Буранғол ауылы ахуны Ғәбделхәй Мөхәмәтзариф улы никахында, өсөнсө ҡыҙы Сәғиҙә Бөрйән-Таналыҡ улысы Мәмбәт ауылында Фазулла Әсәҙулла улы никахында була. Мирзайән исемле улы һәм Шәрифә исемле ҡыҙы йәш бала ваҡыттарында вафат булмыштыр. 1875 йыл Ғабдулла Сәйетбаттал (Сәиди) хәҙрәт Иҙрис ауылынан ахун Мәхмүт Дәүләткирәев хәҙрәттең Райхан исемле ҡыҙына никахланып, унан 3 ул, 2 ҡыҙ бала тыуа. Олоһо Мөхәмәт Маһар, уртансыһы үҙенең урынына имам-хатиб булған Сәйетәхмәт, кеселе - Мөхәмәтшрәф исемле була. Ҡыҙҙары Хәнифә - Ҡырҙас ауылына, Ғәбиҙә - Моҫтай ауылына, Бибисәрүәр - Өмөтбай ауылына тормошҡа сығып, шунда балашағалы булап донъя көтөп йәшәгәндәр. Ошо урында Ғабдулла Сәидиҙең ҡайны йорттары тураһында ла туҡталып китәйек. Уның тәүге ҡатынының атаһы Ҡотлозаман Байбул улы Иҫәнбәт ауылы мәхәлләһендә имам-хатиб булып тора, ә атаһы йорт старшинаһы була. Ҡотлозаман 1755 йылғы Бөрйән ихтилалында төп ролдә йөрөүсе Сураш мәргән (Сураш батыр) Ҡолмырҙиндың ейәне. Икенсе ҡайныһы Мәхмүт Дәүләткирәев - ахун, Иҙрис ауылы мәхәлләһендә имам (1841 йыл был вазифаларға указ алған, документ - 7530), оло абруйлы шәхес булған, тиҫтәләрсә йылдар буйы руханилыҡ хеҙмәтен башҡарған. (Гос. арх. РБ., Ф-и-295, оп. 3, д.5616). 1890 йылда Ғабдулла Сәиди хәҙрәт өсөнсөгә Темәс ауылында дауахана табибы булып торған Бикарыҫлан Собханғоловтың Зөләйхә исемле ҡыҙы менән никахлаша. Бикарыҫлан Собханғолов - Ҡаҙан университетының медицина факультетын 1842 йылда тамамлаған (тәүге башҡорт табибтарының береһе). Статья “Первые врачи из башкир в оренбургском крае” автор Шикшинцев И.С. в сборнике “Труды Оренбургской ученой комиссии” (Оренбург, 1903г.) Ғабдулла Сәидиҙең Зөләйханан Мөхәмәтнәжиб һәм Мирзасалих исемле уландары тыуа. Ә ҡыҙҙары Сәжиҙәнең Ҡарағай-Ҡыпсаҡ улысы Байғаҙы ауылынан Заһретдин Мөхәмәт Хафиз улы никахында ғүмер кисереүе билдәле. Шулай итеп, Ғабдулла Сәидиҙең туған-ырыу тармаҡтары Урал аръяғында киң таралыу алған. Улар Сәйетов, Бикйәнов, Мазһаров, Сәлихов, Абдуллин һәм башҡа бер нисә фамилиялы ғаиләләр.

ХАЖ СӘФӘРЕНӘ БАРҒАНЫ

Ғабдулла хәҙрәткә ике тапҡыр хаж сәфәре ҡылыу насип була. Тәүгеһе 1881 йылда булып, юлдаштары 2-се Бөрйән улысы Үрге Этҡол (хәҙерге 2-се Этҡол) ауылынан Ибниәмин Әхмәр улы, Яйыҡбай ауылынан Суфиян Мөхәмәтйәр улы һәм Бөрйән-Таналыҡ улысынан Байыш ауылы имамы Аллабирҙе Ҡотлоғужа улы була. Икенсе хаж сәфәре 1899 йылда була. Быныһында уның менән бергә үҙенең ауылдашы Фәтихулла Баймөхәмәт улы, Күсей ауылынан Хужәхмәт Игебаев, 1-се Бөрйән улысы 1-се Этҡол ауылынан улыс фельдшере Йәноҙаҡ Азаматов һәм Тамъян-Түңгәүер улысы Ҡырҙас ауылынан Бикйән Хәсәнетдин улы сәфәрҙәштәр була. Темәс ауылының 1-се мәхәллә мәсете имам-хатибы үҙенең мөғәллиме, замандашы һәм остазы Ғабдулла Сәидиҙең хаж сәфәре тураһында “Муллаҡай” исемле бәләкәй генә китабында (Р.Н.Мәһәҙиев, “Муллаҡай”, Типография газеты ВАКТЪ Въ Оренбурге 1916 г.) шулай тип яҙа: “Беҙҙең илебеҙҙән һис кем хаж сәфәренә барғаны юҡ заманда юлбашсыһы булып барып ҡайтыуы халыҡҡа бик ҙур үрнәк булды”.

АРАЛАШҠАН ФЕКЕРҘӘШТӘРЕ

Төрлө сығанаҡтарҙағы материалдарҙан Ғабдулла Сәиди хәҙрәттең аралашҡан һәм рухи үҫешенә етди йоғонто яһаған бик күп күренекле шәхес-тәрҙе, уның замандаштарын атарға мөмкин. Беренсенән, уның атаһы Сәйетбаттал Нурмөхәмәтов, әсәһе Шәмсийыһан ғилемгә, ислам дине нигеҙҙәрендә юғары әхлаҡи сифаттарға эйә булған мөғәллимдәр, үҙ заманының алдынғы кешеләре. Артабан Ғабдулланың Стәрлебаш мәҙрәсәһе мөғәллимдәре - Ниғмәтулла Туҡаев, Зәки Шәмсетдин, мәҙрәсәлә шул осорҙа бергә уҡыған һабаҡташтары Мифтахетдин Аҡмулла, Ғәли Соҡорой, Зәйнулла Рәсүлевтар менән аралаша, фекерҙәш була. Ғабдулла Сәиди шәхесе тураһында башҡорт милли хәрәкәте етәксеһе, Башҡортостан автономияһына һәм Рәсәй федерализмына нигеҙ һалған сәйәси эшмәкәр һәм донъя кимәлендә билдәле ғалим Әхмәтзәки Вәлиди Туғандың эскерһеҙ фекерҙәре айырыуса ҡиммәт. Ул үҙенең “Хәтирә-ләре”ндә Ғабдулла Сәиди тураһында бер нисә урында туҡталып, уға ҡарата матур мөнә-сәбәтен белдерә. Шуларҙың береһендә “Ғабдулла Сәиди минең рухи етәксем булды” ти. Әхмәтзәки Вәлиди үҙ ғаиләһенең мосолман руханиҙары менән тығыҙ бәйләнештә аралашып йәшәүе, улар араһында көслө ғалимдар, муллалар, Троицкиҙан Зәйнулла ишан һәм Муллаҡай ауылынан Ғабдулла мулла булыуын билдәләп китә. Һүҙен дауам итеп, “Бохарала ғилем алған Ғабдулла мулла Ислам дине даирәһендә бик абруйлы булды, ғәрәп һәм фарсы телдәрендә шиғырҙар яҙҙы, йәштәрҙең уҡытыусыһы, тәрбиәсеһе, остазы булараҡ оло хөрмәткә лайыҡ шәхес ине”, - тип айырып әйтә.

Аҙағы бар.